

ÇAD-TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Abdallatif Mahamat YACOUB*

Özet

Bu çalışmada, Çad ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri incelenmiştir. Türkiye, 2013 yılında N'djaména'da açtığı büyükelçilik ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. 2017 yılında Çad-Türkiye ikili ticaret hacmi 45 milyon dolara ulaşmıştır. Çad'ın Türkiye'ye ihracatı 2012 yılından beri artış göstermekte olup, 9.6 milyon dolar düzeyinden 2017 yılında 27,3 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin Çad'a ihracatı 2011 yılından beri artış göstermekte olup, 5,8 milyon dolar seviyesinden 2014 yılında 19 milyon dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Küresel ekonomik krizin etkisiyle Türkiye'nin Çad'a yaptığı ihracat %10 azalarak, 2015-2016 döneminde 17-18 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında Çad'dan Türkiye'ye ihraç edilen ürünlerin tamamına yakını susam tohumu oluşturmaktadır. Diğer taraftan 2017 yılında Türkiye'nin Çad'a yaptığı ihracatın ilk üç kaleminde gıda ürünleri yer almaktadır. Çad tarım, hayvancılık, enerji ve petrol alanlarında büyük bir potansiyele sahiptir. Tarım sektörü, Çad ekonomisinin en önemli bileşenidir. Tarım sektörü, işgücünün %75'inden fazlasını kapsamakta ve ekilebilir arazinin yaklaşık 39 milyon hektar olduğu tahmin edilmektedir. Hayvancılık sektörü ise büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ve kalitesi ile Çad'a çok önemli potansiyeller arz etmektedir. Petrol dışı ihracatın yaklaşık %85'i hayvancılık sektörü tarafından yapılmaktadır. Yaklaşık 94 milyon büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ile bu sektörün sağladığı gelirin yıllık yaklaşık 140 milyar CFA francı olduğu tahmin edilmektedir. Genel olarak, Çad'ın yabancı yatırım çekme potansiyeli incelendiğinde, tarım ve hayvancılık sektörü Türk sermayesi için yeni ve cazip bir yatırım alanı olarak işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çad, Türkiye, Ekonomik İlişkiler.

Economic Relations between Chad and Turkey

Abstract

In this study Turkey's economics relations with Chad were analyzed. In 2013, the economic relations between the two countries with the Turkey opening an embassy in N'djaména has gained new dimensions. Chad-Turkey bilateral trade volume in 2017 reached \$ 45 million. Chad's exports have increased reaching \$ 27.3 million in 2017 from \$ 9.6 million in 2012. On the

[*] Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, ben.yacoub.amy@gmail.com

other hand, Turkey's export has increased from 5.8 million dollars in 2011 to 19 million dollars in 2014. With the impact of the global economic crisis, Turkey's exports to Chad decreased by 10% during the period 2015-2016 and became 17-18 million dollars. Almost all of the products exported from Chad to Turkey in 2017 constituted the sesame seeds. On the other hand Turkey's top three export products to Chad in 2017 are food products. Chad has a great potential in agriculture, farming, energy and oil fields. The agricultural sector is the most important component of Chad's economy. The agricultural sector covers more than 75% of the workforce and the estimated arable land is about 39 million hectares. The farming sector has a very important potential for Chad with its livestock number and quality. The farming sector makes about 85% of non-oil exports. With an estimated number of cattle and sheep of about 94 million, it is estimated that the income provided by this industry is about 140 billion CFA per year. Generally, when Chad's potential to attract foreign investment is analyzed, the agriculture, farming, energy and transport sectors are seen as a new and attractive investment area for Turkish capital.

Keywords: Chad, Turkey, Economic Relations.

Relations économiques entre le Tchad et la Turquie

Résumé

Dans cette étude, les relations économiques entre le Tchad et la Turquie ont été analysées. Tout d'abord l'ouverture de l'ambassade turc à N'djaména en 2013, a apporté de nouvelles dimensions aux relations économiques entre les deux pays. En 2017 le volume du commerce bilatéral entre le Tchad et la Turquie a atteint 54 millions \$. Les exportations du Tchad ont augmenté depuis 2012, en passant de 9,6 millions de dollars à 27,3 millions de dollars en 2017. D'autre part, les exportations de la Turquie montrent une augmentation depuis l'année 2011 en passant de 5,8 millions de dollars à 19 millions de dollars en 2014. Cependant, il faut dire qu'avec l'impact de la crise économique mondiale, les exportations de la Turquie vers le Tchad ont diminué de 10% au cours de la période 2015-2016. C'est ainsi que le volume des exportations de la Turquie vers le Tchad est de 17-18 millions de dollars. La quasi-totalité des produits exportés du Tchad vers la Turquie en 2017 constitués des graines de sésame. D'autre part, en 2017 dans le domaine des exportations de la Turquie vers le Tchad, les produits alimentaires sont dans les trois premiers rangs. Le Tchad a un grand potentiel dans les domaines de l'agriculture, de l'élevage, de l'énergie et du pétrole. Le secteur agricole est le composant le plus important de l'économie tchadienne. Il faut ajouter que le secteur agricole couvre plus de 75% de la population active et les terres arables sont estimées à environ de 39 millions d'hectares. D'autre part, le secteur de l'élevage a un potentiel très important pour le Tchad avec son nombre et sa qualité de bétail. Le secteur de l'élevage réalise environ 85% des exportations non pétrolières. Avec un nombre environ de 84 million de bétail, on estime que le revenu fourni par ce secteur est d'environ de 140 milliards de FCFA par an. En général lorsqu'on a étudié le potentiel du Tchad pour attirer des

investissements étrangers, les secteurs de l'agriculture, de l'élevage, de l'énergie et de transport sont présentés comme une nouvelle zone d'investissement attrayante pour la capitale turque.

Mots-clés: Tchad, Turquie, relations économique.

Giriş

Çad, 1.284.000 Km²'lik yüzölçümü ile Afrika'nın en büyük beşinci ülkesidir. Çad Orta Afrika'da denize kıyısı olmayan bir ülke olup kuzeyinde Libya, güneyinde Orta Afrika Cumhuriyeti, doğusunda Sudan, batısında ise Nijer, Nijerya ve Kamerun yer almaktadır.

Türkiye, 2013 yılında N'djaména'da açtığı büyükelçilik ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu çalışmada Çad ile Türkiye ekonomi ilişkileri konusu incelenecektir. Bu çerçevede ilk olarak Çad ekonomisi incelenip Çad-Türkiye ekonomik ilişkilerinin genel görünümü incelenecektir. Daha sonra Çad'ın Türk sermayesi çekme potansiyeli üzerine kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

1.Çad Ekonomisi

Çad, uluslararası ticarete nispeten açık bir ülkedir. Ticaret sektörü, 2011-2013 yıllarının ortalamasına göre GSYH'nın % 85,2'sini temsil etmektedir. Bununla birlikte, Çad % 14,57'lik bir gümrük tarifesi ile ithalata kapalıdır. Çad'da Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu'nda (CEMAC¹) uygulanan ortak gümrük politikaları uygulanmaktadır. Çad, çeşitli CEMAC kuruluşlarına üyedir (Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS²) ve Sahel-Sahra Devletler Topluluğu (CEN-SAD³)). Ayrıca, Çad 1996'dan beri Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) üyesidir. CEMAC bir serbest ticaret alanı olmasına rağmen, tarife dışı engellerden dolayı bölgedeki ticaret hareketleri zayıftır. Çad başta ABD, Japonya ve

[1] Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu'na (CEMAC) üye altı Orta Afrika ülkesi (Kamerun, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Gabon ve Kong) bir araya gelip bir gümrük birliği kurmuşlardır. CEMAC'ı kuran antlaşma 16 Mart 1999'da N'djaména'da (ÇAD) imzalanmış ve Haziran 1999'da yürürlüğe girmiştir. Merkez yeri Bangui- Orta Afrika Cumhuriyeti'dir.

[2] Orta Afrika Devletleri Ekonomik topluluğu (ECCAS); 1983 yılında bir grup Afrika devleti tarafından kurulmuştur. 10 üye ülke vardır (Angola Cumhuriyeti, Burundi Cumhuriyeti, Kamerun Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Gabon Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi Cumhuriyeti, Sao Tome & Principe Demokratik Cumhuriyeti ve Çad Cumhuriyeti). Temel amaçlarından biri de üyeler arasında uyumlu bir işbirliği sağlamak ve dinamik bir gelişme gerçekleştirmektir...

[3] Sahel-Sahra Devletler Topluluğu (CEN-SAD); uluslararası bir organizasyondur. 2 Şubat 1998'de Trablus- Libya'da kurulmuştur. 28 Afrika ülkesi üyedir.

Fransa olmak üzere birçok ülkeye petrol, sığır, pamuk ve arap zamkı⁴ ihraç etmektedir. Çad tekstil, makine, ulaşım ekipmanı, yiyecek ve sanayi ürünlerini Fransa, Çin, Kamerun, ABD, Almanya, Suudi Arabistan ve Hollanda'dan ithal etmektedir. Çad'ın ana ticaret ortakları ABD, CEMAC ülkeleri ve Avrupa Birliği'nden oluşmaktadır⁵.

ABD petrol sektörüne yaptığı yatırımlar ile Çad'ın en büyük yatırımcısı olmuştur. ABD tek başına ülkedeki toplam doğrudan yabancı yatırım (DYY) stokunun %70'ini oluşturmaktadır. Fransa ise toplam yatırım stokunun %11'ni oluşturarak ülkedeki ikinci büyük yatırımcı olmuştur. Geri kalan pay ise Malezya, Benin, Burkina Faso, Mısır, Almanya ve İtalya'ya aittir⁶.

Fransa, Çad'ın en önemli ekonomik ortaklarından birisidir. Çad ve Fransa arasındaki ikili ticaretin yıllık tutarının 211 milyon euro olduğu tahmin edilmektedir. 2016 yılında Fransa'nın Çad'a karşı dış ticaret fazlası 17,9 milyon euro'yu bulmuştur. Fransa'nın ihracatı 110 milyon euro'ya ulaşmış ve ihracatın büyük kısmını ilaç sektörü oluşturmuştur. 2016 yılında Fransa'nın toplam ithalatı 91,7 milyon euro'yu bulmuştur ve bu 91,7 milyon euro'nun 83,4 milyonu petrol ithalatından gelmektedir⁷.

Çad'da 2003 yılından beri petrol üretilmektedir. Petrol ihracatı bir konsorsiyum ESSO (Exxon- Pétronas- Chevron) tarafından yapılmaktadır. 2014 yılında 3,99 milyon ton üretim gerçekleşmiştir. 2015 yılında petrol ihracatında bir düşüş yaşanmış ve Doba Havzası'nda (Çad'ın güneyinde yer almaktadır) 3,72 milyon ton petrol üretilmiştir. Bu düşüşün sebebi ise petrol kuyularının eskimesi ve petrol fiyatlarındaki düşüştür. Yaşanan bu düşüş petrol alanında sürdürülen yeni keşif faaliyetlerini yavaşlatmıştır. Bunun sonucunda ise petrol şirketleri faaliyetlerini mevcut alanlara yönlendirmiş ve petrol fiyatındaki düşüşün yarattığı olumsuz durumu üretimi

[4] Arap zamkı; potasyum tuz, magnezyum ve kalsiyum karışımları formunda doğal karbonhidrat şeklindedir. Arap zamkı su içinde çözünür ve alkol içinde çözünmez. Arap zamkının kahverengi ve sarı yuvarlak şekli vardır ve toz veya kristaller olarak pazarlanmaktadır. Arap zamkı; tekstil alanında katılaştırma ve parlaklık için kullanılır.

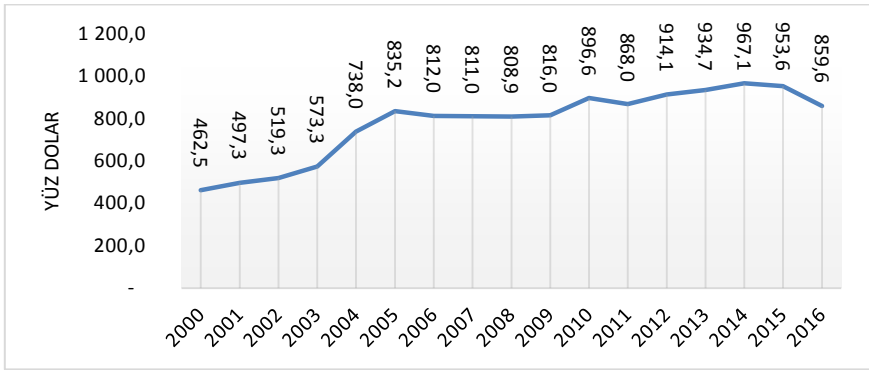
[5] Sud de France Développement, profil commercial du Tchad -Fiches Pays-, http://www.suddefrance-developpement.com/fr/fiches-pays/tchad/echanger-3.html?convertir_en_pdf=ok 20/05/2018.

[6] Ibrahim Ngouhou, Les Investissements Directs Étrangers En Afrique Centrale: Attractivité Et Effets Économiques, **PhD Thesis in Economics** Université du Sud Toulon-Var, Faculté de Sciences Économiques et de Gestion, 2008. S. 34-35.

[7] France Diplomatie, Dossiers Pays- Tchad, Relation biltérales, [http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tchad/relations-bilaterales/](http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tchad/rerelations-bilaterales/) 20/05/2018.

artırarak (2014'te 75000 varil/gün, 2015'te 150000 varil/gün) telafi etmişlerdir.

Petrol projesi, Çad ekonomisine yeni dinamikler sağlamıştır. 2000-2016 yılları arasında Çad'da kişi başına düşen GSYH'nın oranı yükselmiştir. Aşağıda Grafik 1'de gösterildiği üzere; 2000 yılında kişi başına düşen GSYH 462 dolardır. Ancak 2003'te gerçekleştiren ilk petrol ihracatı ile kişi başına düşen GSYH 573 dolar seviyesine yükselmiş ve 2014'te 967 dolara ulaşmıştır. Fakat son zamanlarda petrol fiyatlarındaki düşüş ile birlikte Çad'ın kişi başına düşen GSYH oranı da düşmeye başlamış; 2015'te 953 dolara, 2016 yılında ise 860 dolara kadar düşmüştür.

Grafik 1. Çad'ın kişi başına düşen GSYH 2000-2016 (ABD sabit dolar 2010)

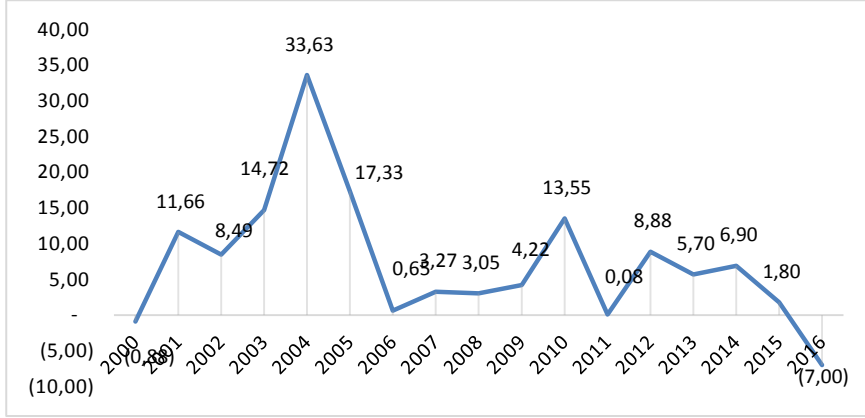
Kaynak: World Development Index(WDI) Database Archives, verilerine dayanarak hazırlanmıştır

Son yıllarda petrol alanındaki yoğun ihracat çalışmaları ile ülkenin GSYH'sının yıllık büyüme rakamları aşağıda Grafik 2'da gösterildiği üzere; 2004 yılında rekor seviyeye ulaşarak %33,63 olarak gerçekleşmiştir.

Ancak petrol ihracatının yıllık ortalaması 57 milyon varil iken, 2006-2008 yılları arasında Çad petrolü içinde su bileşenin varlığının keşfedilmesiyle ve ayrıca N'djamena'ya yapılan askeri darbe girişimi (13 Nisan 2006'da başkentte bir askeri darbe girişimi olmuş ancak başarılı olamamıştır) ile ihracatın yıllık ortalamasında %9'luk bir düşüş yaşanmıştır. Bunun sonucunda GSYH'nın yıllık büyüme rakamları 2006 yılında %0,65 seviyesinde kalmıştır.

Bütün bu olumsuzluklara ek olarak uluslararası düzeyde petrol fiyatlarındaki düşüş, Çad ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. 2014 yılında Çad'da petrol ihracatından elde edilen gelir Çad'ın toplam ihracat gelirlerinin %90'ını, bütçesinin %60'ını, GSYH'nın ise %30'unu oluşturmaktaydı. 2015 yılında petrol gelirlerindeki

düşüşler nedeniyle Çad'ın bütçe açığının 400 milyar CFA Frangı (Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu ülkelerinde kullanılan para birimi) olduğu tahmin edilmiştir. Bu durum da Çad'ın ekonomik büyüme kaynaklarının çeşitliliğinin az olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla son yıllarda petrol fiyatlarındaki düşüş olgusuyla birlikte 2015'te Çad'ın GSYH'sı %1,8 büyümüş, 2016 yılında ise %7'lik küçülme ile 2000 yılından bu yana en düşük büyüme oranı gerçekleşmiştir.

Grafik 2. Çad'ın GSYH'nın yıllık büyümesi (%) 2000-2016

Kaynak: World Development Index(WDI) Database Archives verilerine dayanarak hazırlanmıştır.

Hayvancılık ve tarım sektörü (GSYH'nın %31,9'u) ve hizmetler sektörü (% 32,3) Çad'ın diğer önemli ekonomik sektörleridir. İmalat sektörü ise düşük bir öneme sahiptir ve GSYH'nın % 2,6'sını oluşturmaktadır olup şeker ve pamuk üretimine dayanmaktadır. Pamuk üretimi, 2 milyondan fazla kişinin doğrudan veya dolaylı geçim kaynağıdır.

2. Çad-Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Genel Görünümü

Türkiye ile Çad arasındaki ilişkiler 16. yüzyıla dayanmaktadır. Türkiye, Osmanlı imparatorluğun dağılmasıyla 1913 yılında Çad ile kopan ilişkilerine, 2013 yılında N'djaména'da açtığı büyükelçilikle yeni bir boyut kazandırmış ve bu konuda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ofisi Ocak 2015'te faaliyete geçmiştir. Türk Hava Yolları, Çad'a ilk uçuşunu Aralık 2013'te yapmıştır ve N'djaména'ya haftada 4 kez karşılıklı sefer düzenlemektedir⁸.

[8] Memleket.com.tr, Türkiye Çad ilişkileri, <http://www.memleket.com.tr/turkiye-cad-iliskileri-691725h.htm>, 21/05/2018.

Tablo 1. Türkiye'nin Çad'a Olan İhracat ve İthalatı (2008-2017 / milyon dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2008	8,872	-	8,872	+8,872
2009	4,956	29	4,985	+4,927
2010	3,323	113	3,436	+3,210
2011	5,855	30	5,885	+5,825
2012	9,739	9,662	19,401	+77
2013	12,769	11,436	24,205	+1,333
2014	19,273	16,820	36,093	+2,453
2015	17,453	21,619	39,072	-4,166
2016	18,533	23,657	42,190	-5,124
2017	17,734	27,342	45,076	-9.608

Kaynak: TÜİK (Mart 2018).

Çad-Türkiye dış ticareti oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. Çad'ın Türkiye'ye ihracatı 2012 yılından beri artış göstermekte olup; 9.6 milyon dolar seviyesinden 2017 yılında 27,3 milyon dolar seviyesine kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin Çad'a olan ihracatı 2011 yılından beri artış göstermekte olup; 5,8 milyon dolar seviyesinden 2014 yılında 19 milyon dolar seviyesine kadar ulaşmıştır. Küresel ekonomik krizin etkisiyle Türkiye'nin Çad'a yaptığı ihracat %10 azalarak, 2015-2016 döneminde 17-18 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Çad-Türkiye ikili ticaret rakamları Tablo 1'de gösterildiği üzere; 2008 yılından beri Türkiye lehinedir. Ancak 2015 yılından itibaren Çad lehine dönmüştür.

2017 yılında Türkiye'nin Çad'a yaptığı ihracatın ilk üç sırasında gıda ürünleri yer almaktadır. Söz konusu ihracat kalemi Türkiye'nin Çad'a yaptığı toplam ihracatın yaklaşık yüzde 40'ını temsil etmektedir. Türkiye'nin Çad'a yaptığı ihracatta diğer önemli kalemleri demir çelik ürünleri, makine (asansör, yürüyen merdiven, konveyör) oluşturmaktadır. Aşağıda Tablo 2'de 2014-2017 yılları arasında Türkiye'den Çad'a ihraç edilen ürünler gösterilmektedir.

Tablo 2. Türkiye’den Çad’a İhraç Edilen Ürünler (2014-2017/ milyon dolar)

Ürün (ilk 10 ürün)	2014	2015	2016	2017
Mayalar	1,083	1,940	1,317	2,802
Tarifenin başka yerinde yer almayan gıda müstahzarları	1,097	1,100	401	2,207
Makarnalar	808	1,398	1,277	2,183
Makine ve cihazlar (ekmekçilik, pastacılık imaline mahsus)	4	649	215	1,460
Buğday unu/mahlut unu	1,467	2,265	7,361	1,225
Pasta, kek, bisküvi ve diğer ekmekçi mamüller	761	452	481	734
Makinalar (asansör, yürüyen merdiven, konveyör)	5	2	22	706
Plastikten eşya taşımaya/ambalajlamaya mahsus malzemele	191	189	256	586
Ateşli silahlar (av tüfekleri)	0	0	0	445
Diğer mobilyalar (ofis, çocuk vs)	342	392	298	323
Genel toplam	19,273	17,453	18,533	17,734

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr 25/05/2018.

Çad’dan Türkiye’ye ihraç edilen ürünlerin ise tamamına yakını susam tohumu oluşturmaktadır. Aşağıda Tablo 3’te 2014-2017 yılları arasında Türkiye’nin Çad’dan ithal ettiği ürünlerin kapsamı gösterilmektedir.

2014 yılında Türkiye, Çad’ın Djarmaya sanayi bölgesinde ruminant ihracatı için modern bir endüstriyel kompleks inşa işlemlerini başlatmıştır. Bu kompleks tasarısı, modern bir mezbahayı (70 milyon dolarlık bir proje) da içerir. Mezbaha, yılda 70000 ton et ihraç edebilir ve günde 1500 sığır, 3000 koyun ve keçi, 500 deve işleyebilir⁹.

[9] Présidence de la République Du Tchad, Coopération Tchad-Turquie, <https://www.presidence.td/fr-news-2324.html>, 25/05/2018.

Tablo 3. Türkiye'nin Çad'dan İthal Ettiği Ürünler (2014-2017/ milyon dolar)

Ürün	2014	2015	2016	2017
Susam tohumu	16,370	21,264	23,500	24,754
Pamuk (karde edilmemiş)	91	203	0	1,999
Arap zamkı	359	151	154	589
Genel Toplam	16,820	21,619	23,657	27,342

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr 25/05/2018.

26 Aralık 2017 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Çad'a yaptığı devlet ziyareti kapsamında Türkiye ile Çad arasında bir ekonomik forum düzenlenmiştir. Tartışmaların gündeminde, farklı alanlarda ortak iş birliği yapılması yer almaktadır. Bu ziyaret sırasında beş önemli anlaşma imzalanmıştır¹⁰:

1. Gelir vergisi ile ilgili çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşması
2. Gençlik ve spor alanında iş birliği anlaşması
3. Teknik iş birliği ve kalkınma protokolü
4. Yatırımların korunması anlaşması
5. İki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasındaki bilgi ve iletişim teknolojileri ve diplomatik arşivlerde işbirliği yapma anlaşması

Tarım, hayvancılık, çevre, madencilik, altyapı ve enerji sektörlerinde birkaç anlaşma, henüz araştırma aşamasında yürütülmektedir.

3. Çad'ın Türk Sermayesi Çekme Potansiyeli

Çad tarım, hayvancılık, enerji ve petrol alanlarında büyük bir potansiyele sahiptir. Tarım sektörü, Çad ekonomisinin önemli bir bileşenidir. Bu sektör, işgücünün %75'inden fazlasını kapsamaktadır ve ekilebilir arazinin yaklaşık 39 milyon hektar olduğu tahmin edilmektedir (ancak sadece 2,2 milyon hektar kullanılmaktadır). Hayvancılık sektörü ise büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ve kalitesi ile Çad'a çok sayıda potansiyel sağlamaktadır. Petrol dışı ihracatın yaklaşık %85'ini hayvancılık sektörü oluşturmaktadır. Yaklaşık 94 milyon büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ile bu

[10] Tchad Infos.Com, <http://tchadinfos.com/tchad/tchad-turquie-signature-de-5-accords-majeurs/>, 25/05/2018.

sektörün sağladığı gelirin yılda yaklaşık 140 milyar CFA frangı olduğu tahmin edilmektedir. Buna ek olarak, Çad uluslararası düzeyde Arap zambının ikinci büyük üreticisidir. Arap zambkı, ülkenin üçüncü büyük ihracat kalemini temsil etmektedir (petrol hariç). Bu potansiyel ile beraber Çad'da Arap zambkı üretimi sınai açıdan pek gelişmiş değildir¹¹. Aşağıda tarım, hayvancılık, enerji ve taşımacılık sektörlerinin yabancı yatırım çekme potansiyeli ele alınmaktadır.

Tarım sektörü: Toplam servetin ana kaynaklarından birisidir. Ülkedeki üretim zenginliğinin %38'ini kapsamaktadır. Tarım sektörünün gelişmesine yardımcı olabilecek büyük bir potansiyel vardır: Ekilebilir arazinin yaklaşık 39 milyon hektar olduğu tahmin edilmektedir ve bunlar içinde 5,6 milyon sulanabilir arazi ve yer üstünde ve altında önemli su kaynakları bulunmaktadır. Üretim sistemi genel olarak geçimlik tarıma dayanır. Yani üretim 2-5 hektarlık bir alanda küçük aile çiftlikleri tarafından yapılan tarım faaliyetlerine dayanmaktadır¹². Ana ekinler ise: mısır, buğday, sorgum, darı, pirinç, susam, yer fıstığı, börülce, nohut, soya, biber, sarımsak, soğan, domates, mango, papaya, guava, muz, spirulina, shea fındık, Arap zambkı, pamuk, şeker kamışı, tütün.

Tarım sektörü birkaç yatırım fırsatı sunmaktadır. Mısır ve pirinç üretimlerinde teknoloji kullanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Susam işletme fabrikaları, spirulina işletme fabrikaları, yağ değirmenleri ve shea işlem birimleri, tarım ürünlerinden yağ veya benzin çıkarma işlemleri, Arap zambkı üretiminin geliştirilmesi, ıslah edilmiş tohum ve diğer girdilerin üretimi (gübre, bitki sağlığı ürünleri) yabancı sermaye yatırımını çekebilecek projelerdir¹³.

Tarım sektörü, Türk sermayesi için cazip bir faaliyet alanıdır. Çad'da pamuk ve diğer tarım ürünlerinin üretiminde karşılaşılan en önemli sorun, finansmandır. Bu nedenle, Türk sermayesi veya Türk tarım şirketleri yukarıda sayılan yatırım fırsatları ile Çad'da yatırım yapabilme imkânına sahiptirler.

Hayvancılık sektörü: 94 milyon büyükbaş ve küçükbaş hayvan; 24 milyon sığır, 26,5 milyon koyun, 30,8 milyon keçi, 6,4 milyon deve, 1,1 milyon at, 2,8 milyon eşek sayısı ile Çad, hayvancılık üretiminde

[11] Banque Africaine de Developpement, Fonds Africain de Developpement, Republique Du Tchad, **Document De Strategie Pays (2015-2020)** , Departement Regional Centre, Septembre 2015, s. 10.

[12] République du Tchad, Ministère de l'Agriculture et de l'Irrigation, Document Cadre de Programmation Pays (CPP), Représentation de la FAO au Tchad 2012-2016, 2013,s.5.

[13] Agence Nationale des Investissements et des Exportations (ANIE), Opportunités d'Affaire au Tchad, http://anie-tchad.com/sites/default/files/useful-document/opportunités_des_affaires_au_tchad.pdf s. 12. 26/05/2018.

Sahel ülkeleri arasında çok önemli bir konuma sahiptir. Çiftlik hayvanlarının yaklaşık %80'i çok çeşitlendirilmiş mobil pastoral (göçebe, yaylacılık, yarı-göçmen) sistemi ile yönetilip büyük ölçüde doğal kaynaklara bağlıdır. Çad'ın Sahra (çöl) bölgesinde hayvancılık göçebe sistemi ile yönetilmekte ve bölgenin ana ekonomik faaliyeti sayılmaktadır. Çad'ın Sahel bölgesinde hayvancılık; yaylacılık ve Sedanter sistemi ile yönetilmektedir. Yağışlı mevsimlerde hayvanların beslenme ve sulanma koşulları oldukça yeterli olup, kuru veya kıt mevsimlerde bu durum zorlaşmaktadır. Çünkü genel olarak hayvanların beslenme ve sulanma koşulları doğal ve geleneksel bir şekilde gerçekleşmektedir. Çad'ın Sudan bölgesinde ise hayvancılık genel olarak çok yaygın, geniş ve Sedanter sistemiyle yönetilmektedir. Çad, bölgesel ticaret açısından önemli gelişme fırsatları sunmaktadır. Hayvancılık sektörünün verimliliğini artırma konusunda da önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak Çad'da çiftçilik kısa döngülüdür ve süt üretim endüstrisi hala gelişmemiştir¹⁴.

Genel olarak, tarım ve hayvancılık sektörü Türk sermayesi için yeni ve cazip bir yatırım alanı olarak gösterilmektedir. Hayvancılık sektörü, yabancı yatırımcılara aşağıda önerilen alanlarda yatırım yapma olanağı sunmaktadır:

Modern mezbahalar ve kasaplar. Mandıracılık çiftlikleri. Tabakhane. Deri işleme birimleri. Et üretimi, depolama ve ihracatı için sığır besleme çiftlikleri. Tavuk çiftlikleri. Yerel cins genetik iyileştirme işlemleri. Çiftlik hayvanları için beslenme fabrikaları. Kouri sığırlarının (Çad gölü bölgesinde bulunan sığır, kouri sığır adını alır ve Çad'ın en iyi sığır türlerinden biridir, ancak pek ihmal edilen bir türdür) değerlendirilmesi faaliyetleri. Süt türevi ürünlerinin üretim faaliyetleri (yoğurt, peynir, tereyağı)¹⁵.

Enerji sektörü: Yenilenebilir enerji üretiminde özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi alanında, Çad en yüksek potansiyele sahip ülkeler arasında yer almaktadır. 2012 yılı Şubat ayında N'djaména'da yapılan Uluslararası Yenilenebilir Enerji Forum'una göre; Çad yenilenebilir enerji sektöründe önemli bir potansiyele sahiptir. Ülkenin kuzeyinden güneyine, güneş yılda 275-3250 saat arasında parlamakta yani ortalama olarak günde bir metrekaare için saatte 4-6 kilowatt güneş ışını yer yüzeyine yansımaktadır. Ancak, Çad'ın yenilenebilir enerji alanındaki potansiyeline rağmen enerji sisteminde yenilenebilir enerji kullanımının seviyesi oldukça

[14] République du Tchad, Ministère de l'Agriculture et de l'Irrigation, 2013 s. 6.

[15] Agence Nationale des Investissements et des Exportations (ANIE), http://anie-tchad.com/sites/default/files/useful-document/opportunités_des_affaires_au_tchad.pdf, s.14. 26/05/2018.

düşüktür¹⁶. Dolayısıyla, güneş ve rüzgâr enerjisi potansiyeli yabancı yatırımcılara ciddi yatırım fırsatları sunmaktadır.

Taşımacılık sektörü: Bu sektörün altyapısı pek gelişmemiştir. Özellikle hava taşımacılığı ve tren hatları yoktur. Dolayısıyla, bu sektörde; mal ve hizmetlerin üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve pazarlanması için gereken temel ekonomik altyapısının geliştirilme faaliyetleri, rehabilitasyon ve taşıma altyapı bakımının tamamlanma işlemleri (yollar, limanlar, demiryolları vb.) gibi projeler yatırımcılara ciddi fırsatlar sunmaktadır¹⁷.

Sonuç

Türkiye ile Çad arasındaki ilişkiler 16. yüzyıla dayanmaktadır. Türkiye, Osmanlı imparatorluğunun dağılmasıyla 1913 yılında Çad ile kopan ilişkilerine, 2013 yılında N'djaména'da açtığı büyükelçilikle yeni bir boyut kazandırmıştır. 2017 yılında Çad-Türkiye ikili ticaretinin hacmi 45 milyon dolara ulaşmıştır.

Çad-Türkiye dış ticareti oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. Çad'ın Türkiye'ye olan ihracatı 2012 yılından beri artış göstermekte olup; 9.6 milyon dolar seviyesinden 2017 yılında 27,3 milyon dolar seviyesine kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan, Türkiye'nin Çad'a olan ihracatı 2011 yılından beri artış göstermekte olup; 5,8 milyon dolar seviyesinden 2014 yılında 19 milyon dolar seviyesine kadar ulaşmıştır. Küresel ekonomik krizin etkisiyle Türkiye'nin Çad'a yaptığı ihracat, %10 azalarak, 2015-2016 döneminde 17-18 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Çad'a gerçekleştirdiği ihracatta en önemli ürünler buğday, demir-çelik ürünleri, mayalar, makarnalar ve kuskustur. Çad'dan Türkiye'ye ihraç edilen ürünler arasında susam tohumu ve arap zıkkını önemli bir yere sahiptir.

Çad tarım, hayvancılık, enerji ve petrol sektörlerinde büyük bir potansiyele sahiptir. Tarım sektörü, Çad ekonomisinin bileşenleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Tarım sektörü, işgücünün %75'inden fazlasını kapsayıp ekilebilir arazinin yaklaşık 39 milyon hektar olduğu tahmin edilmektedir. Hayvancılık sektörü ise

[16] Mbainissem Peurdoum Richard, Préparation du rapport national pour la formulation et la rédaction du Livre Blanc Régional sur l'Accès aux services énergétiques intégrant les énergies renouvelables et l'efficacité Énergétique,

Rapport National Du Tchad, Programme des Nations Unies pour le Développement (PNUD), http://www.se4all.org/sites/default/files/Chad_RAGA_FR_Released.pdf, s. 22

[17] Perspectives économiques en Afrique 2005/2006, Edité conjointement par le Centre de développement de l'OCDE et la Banque africaine de développement, avec le soutien financier de la Commission européenne, Mai 2006, s. 536.

büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ve kalitesi ile ülkeye çok önemli potansiyeller arz etmektedir. Petrol dışı ihracatın yaklaşık %85'ini hayvancılık sektörü yapmaktadır. Yaklaşık 94 milyon büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ile bu sektörün sağladığı gelirin yılda yaklaşık 140 milyar CFA francı olduğu tahmin edilmektedir. Genel olarak, Çad'ın yabancı yatırım çekme potansiyeli incelendiğinde; tarım, hayvancılık, enerji ve taşımacılık sektörü Türk sermayesi için yeni ve cazip bir yatırım alanı olarak gösterilmektedir.

Kaynakça

Agence Nationale des Investissements et des Exportations (ANIE), Opportunités d'Affaire au Tchad, http://anie-tchad.com/sites/default/files/useful-document/opportunities_des_affaires_au_tchad.pdf s. 12. 26/05/2018.

Agence Nationale des Investissements et des Exportations (ANIE), http://anie-tchad.com/sites/default/files/useful-document/opportunities_des_affaires_au_tchad.pdf, 26/05/2018.

Banque Africaine de Developpement, Fonds Africain de Developpement, Republique Du Tchad, Document De Strategie Pays (2015-2020) , Departement Regional Centre, Septembre 2015.

France Diplomatie, Dossiers Pays- Tchad, Relation biltérales, [http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tchad/relations-bilaterales/](http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tchad/rerelations-bilaterales/) 20/05/2018.

Mbainaissem Peurdoum Richard, Préparation du rapport national pour la formulation et la rédaction du Livre Blanc Régional sur l'Accès aux services énergétiques intégrant les énergies renouvelables et l'efficacité Énergétique, **Rapport National Du Tchad**, Programme des Nations Unies pour le Développement (PNUD), http://www.se4all.org/sites/default/files/Chad_RAGA_FR_Released.pdf,

Memleket.Com.tr, Türkiye Çad ilişkileri, <http://www.memleket.com.tr/turkiye-cad-iliskileri-691725h.htm>, 20/05/2018.

Ngouhouo Ibrahim, Les Investissements Directs Étrangers En Afrique Centrale: Attractivité Et Effets Économiques, **PhD Thesis in Economics** Université du Sud Toulon-Var, Faculté de Sciences Économiques et de Gestion, 2008.

Perspectives économiques en Afrique 2005/2006, Edité conjointement par le Centre de développement de l'OCDE et la Banque africaine de développement, avec le soutien financier de la Commission européenne, Mai 2006.

Présidence de la République Du Tchad, Coopération Tchad-Turquie, <http://www.presidence.td/fr-news-2324.html>, 25/05/2018.

République du Tchad, Ministère de l'Agriculture et de l'Irrigation, **Document Cadre de Programmation Pays (CPP)**, Représentation de la FAO au Tchad 2012-2016, 2013.

République Française, Ministère de L'économie, La direction générale du Trésor, Les services économiques à l'étranger- Tchad, <https://www.tresor.economie.gouv.fr/Pays/tchad> 21/05/2018.

Sud de France Développement, profil commercial du Tchad -Fiches Pays-, http://www.suddefrance-developpement.com/fr/fiches-pays/tchad/echanger-3.html?convertir_en_pdf=ok 20/05/2018.

Tchad Infos.Com, <http://tchadinfos.com/tchad/tchad-turquie-signature-de-5-accords-majeurs/>, 25.05.2018.

Türkiye Cumhuriyeti, Ekonomi Bakanlığı, [www.ekonomi.gov.tr/ portal/faces/ home/ dislliskiler/ ulkeler/ulke-detay/Çad/html-viewer-ulkeler?](http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Çad/html-viewer-ulkeler?), 25/05/2018.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr>

World Development Index (WDI) Database Archives.